

2-казус

Собирова «Транснефтепродукт» АЖ устидан ишга тиклаш тўғрисида, мажбурий прогул вақти учун ҳақ тўлаш ва маънавий зарар учун компенсация тўлашни ундириб бериш тўғрисидаги даъво аризаси билан судга мурожаат қилди. Иш берувчи у билан меҳнат шартномасини вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик даврида “Ангрен” станция бошлиғи лавозимидан ЎзР МК 100-моддасининг иккинчи қисми 4-бандига асосан бўшатган. Бунда даъво аризасида меҳнат шартномасини иш берувчи ташаббуси билан бекор қилиш қоидалари бузилганлигини кўрсатилган, ходим ўз меҳнат вазифаларини бир марта қўпол равишда бузиш деган тушунчадан хабари йўқлигини кўрсатиб ўтган. Суд даъво аризасини қаноатлантирмади.

Вазиятга амалдаги қонун ҳужжатларига асосланган ҳолда ҳуқуқий баҳо беринг.

Меҳнат шартномасини иш берувчининг ташаббуси билан бекор қилишда номуайян муддатга тузилган меҳнат шартномасини ҳам, муддати тугагунга қадар муддатли меҳнат шартномасини ҳам иш берувчининг ташаббуси билан бекор қилиш асосли бўлиши шарт.

Ушбу казусга ҳукукий ечим бериш давомида биз FIRAC усулидан фойдаланишни жоиз деб топдик, сабаби юқоридаги муаммоли вазиятга тартиб билан ҳамда етарлича асос келтириб ўтишимизда ушбу усул ўз самарасини қуйида кўрсатади. Энг биринчи галда, Facts яъни берилган муаммоли вазиятдаги бизга маълум бўлган фактларни белгилаб чиқишимиз зарур.

Казусдаги фактлар:

- ✓ Меҳнат шартномаси иш берувчининг ташаббуси билан бекор қилинган.

- ✓ Иш берувчи меҳнат шартномасини Собирова билан меҳнат шартномасини вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик даврида “Ангрен” станция бошлиғи лавозимидан ЎзР МК 100-моддасининг иккинчи қисми 4-бандига асосан бўшатган.

- ✓ Ходим Собирова ўз меҳнат вазифаларини бир марта қўпол равишда бузиш деган тушунчадан хабари йўқлигини кўрсатиб ўтган.

- ✓ Собирова «Транснефтепродукт» АЖ устидан ишга тиклаш тўғрисида, мажбурий прогул вақти учун ҳақ тўлаш ва маънавий зарар учун компенсация тўлашни ундириб бериш тўғрисидаги даъво аризаси билан судга мурожаат қилди.

Ушбу нормаларга асосланиб, Issues яъни қуйида келтирилган муаммоли вазиятларга жавоб берсак:

1. Қандай ҳолларда меҳнат шартномасини иш берувчининг ташаббуси билан бекор қилиш мумкин?

2. Қандай ҳолларда меҳнат шартномасини ЎзР МКнинг 100-моддаси 4-бандига кўра бекор қилиниши мумкин?

3. Ходим ўз меҳнат вазифаларини бир марта қўпол равишда бузиши қандай оқибатларга олиб келишини билиши керакми?

4. Собирова ишга тиклаш тўғрисида, мажбурий прогул вақти учун ҳақ тўлаш ва маънавий зарар учун компенсация тўлашни ундириб бериш тўғрисидаги даъво аризаси билан судга мурожаат қилиши мумкинми?

Мухим қисмлардан бири – Rule (ҳуқуқ нормалари)га ҳам етиб келдик. Мазкур вазиятга ҳуқуқий ечим беришда Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси, Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси, Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси, Ўзбекистон Республикаси Олий Суди Пленумининг 1998 йил 17 апрелдаги 12-сонли “Судлар томонидан меҳнат шартномаси (контракти)ни бекор қилишни тартибга солувчи қонунларнинг қўлланилиши ҳақида”ги Қарори, Application – юқорида кўрсатилган қонун нормаларини муаммоли

вазиятларга қўллаган ҳолда давом этамиз.

Биринчи масала юзасидан, аввало баъзи атамаларга таъриф бериб ўтсак мақсадга мувофиқдир. Меҳнат шартномаси — ходим билан иш берувчи ўртасида муайян мутахассислик, малака, лавозим бўйича ишни ички меҳнат тартибига бўйсунган ҳолда тарафлар келишуви, шунингдек, меҳнат тўғрисидаги қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатлар билан белгиланган шартлар асосида ҳақ эвазига бажариш ҳақидаги келишув. У меҳнатга оид муносабатларни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишни таъминлашда муҳим ўрин эгаллайди. Ўзбекистон Республикаси Меҳнат шартномасининг бир тарафи — яъни ходим сифатида иш берувчи билан Меҳнат шартномаси тузган Ўзбекистон Республикаси фуқароси, чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар бўлиши мумкин. Қуйидагилар меҳнат шартномаси (контракт) томонлари ҳисобланадилар:

иш берувчи — корхона, шу жумладан, уларнинг раҳбарлари номидан корхонанинг алоҳида таркибий бўлинмалари, мулкдор айти вақтда уларнинг раҳбари ҳисобланадиган хусусий корхоналар, қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда ўн саккиз ёшга тўлган алоҳида шахслар;

Ходим — ўн олти ёшга тўлган Ўзбекистон Республикаси фуқароси, шунингдек, хорижий фуқаролар ва фуқаролиги бўлмаган шахслар (бошқа ҳолларда ота-онасидан бирининг ёки унинг ўрнини босувчи шахснинг ёзма розилиги билан қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда ўн тўрт ва ўн беш ёшдан). Асосий масалага тўхталадиган бўлсак, ҳўш, меҳнат шартномасини иш берувчининг ташаббуси билан қачон бекор қилиниши мумкин? Меҳнат шартномасининг бекор қилиниши ходим ва иш берувчи ўртасидаги меҳнат-ҳуқуқий муносабат барҳам топишига олиб келади.

“Меҳнат шартномасини бекор қилиш”, “тугатиш”, “ишдан бўшатиш” тушунчалари меҳнат шартномасининг бекор қилинишини англатувчи тушунчалардир.

МКнинг 100-моддасида меҳнат шартномасини иш берувчининг ташаббуси билан бекор қилишнинг етти та мустақил асоси белгиланган. Булар: технологиядаги, ишлаб чиқариш ва меҳнатни ташкил этишдаги ўзгаришлар, ходимлар сони (штати) ёки иш хусусиятининг ўзгаришига олиб келган ишлар ҳажмининг қисқарганлиги ёхуд корхонанинг тугатилганлиги;

- ходимнинг малакаси етарли бўлмаганлиги ёки соғлиғи ҳолатига кўра бажараётган ишига нолойиқ бўлиб қолиши;
- ходимнинг ўз меҳнат вазифаларини мунтазам равишда бузганлиги;
- ходимнинг ўз меҳнат вазифаларини бир марта қўпол равишда бузганлиги;
- ўриндошлик асосида ишламайдиган бошқа ходимнинг ишга қабул қилиниши муносабати билан, шунингдек, меҳнат шартларига кўра ўриндошлик иши чекланиши сабабли ўриндошлар билан меҳнат шартномасининг бекор қилинганлиги;
- корхона раҳбари, унинг ўринбосарлари, бош бухгалтер билан, корхонада бош бухгалтер лавозими бўлмаган тақдирда эса, бош бухгалтер вазифасини амалга оширувчи ходим билан тузилган меҳнат шартномаси мулкдорнинг алмашиши сабабли бекор қилинганлиги;

- ходимнинг пенсия ёшига тўлганлиги, қонун ҳужжатларига мувофиқ ёшга доир давлат пенсиясини олиш ҳуқуқи мавжуд бўлганда.

Суд ходимга нисбатан интизомий жазо чораси қўлланилишини, жумладан, МК 100-моддаси 2-қисмининг 3 ёки 4-бандлари бўйича меҳнат шартномаси бекор қилинишида нафақат иш берувчи томонидан интизомий жазо чорасини қўллаш муддати ва тартибларига риоя қилинган ҳолларда амалга оширилганлиги, балки, ножўя хатти-ҳаракат ҳақиқатдан ҳам содир этилган бўлиб, аммо содир этилган ножўя хатти-ҳаракатнинг оғирлик даражаси, хатти-ҳаракат содир этилган ҳолатлар, ходимнинг олдинги ҳуқуқ-атвори ва унинг ишга бўлган муносабати (МК 184-моддаси 2-қисми) каби ҳолатлар ўрганилганлигини ҳам суд аниқлаши керак. Ходим билан меҳнат шартномасини бекор қилишнинг умумий асослари Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 97-моддасида белгиланган бўлиб, шу билан бирга Олий суд Пленумининг 1998 йил 17 апрелдаги 12-сонли “Судлар томонидан меҳнат шартномаси (контракти)ни бекор қилишни тартибга солувчи қонунларнинг қўлланиши ҳақида”ги қарорининг 16-бандида судлар иш берувчининг ташаббуси билан бекор қилишда аниқланиши керак бўлган ҳолатлар келтирилган.

Иккинчи масала юзасидан, МК 100-моддаси 2-қисмининг 4-бандига кўра, меҳнат шартномасининг бекор қилинишига фақатгина ходим ножўя хатти-ҳаракатлари билан қуйидагиларда акс этган меҳнат мажбуриятлари бир марта кўпол равишда бузганда йўл қўйилади:

- корхона раҳбарига нисбатан — корхона мулкдори (ваколатли органи) билан корхона раҳбари ўртасида тузилган меҳнат шартномасида;

- интизом ҳақидаги низом ва уставлар татбиқ этиладиган айрим тоифадаги ходимларга нисбатан — интизом ҳақидаги тегишли низом ва уставларда;

- қолган барча ходимларга — корхонанинг ички меҳнат тартиби қоидаларида.

Шундан келиб чиқиб, МК 100-моддаси 2-қисмининг 4-бандига кўра, меҳнат шартномаси бекор қилинишининг қонунийлиги ҳақидаги низоларни кўришда:

- корхонанинг ички меҳнат тартиби қоидалари қонунда белгиланган тартибда (МКнинг 174-моддаси) тасдиқланган-тасдиқланмаганлигини;
- корхона мулкдори (ваколатли органи) корхона раҳбари билан ёзма меҳнат шартномаси тузган-тузмаганлигини;
- алоҳида тоифадаги ходимга нисбатан интизом ҳақидаги низом ёки устав талаблари татбиқ этилиш-этилмаслигини аниқлаши керак.

Агар корхонада ички меҳнат тартиби қоидалари мавжуд бўлмаса ёки бу қоидаларни тасдиқлашнинг қонунда белгиланган тартиби (МКнинг 174-моддаси) бузилган бўлса ёхуд ходим билан тузилган меҳнат шартномасини бекор қилишга олиб келиши мумкин бўлган меҳнат вазифаларини бир марта кўпол равишда бузиш деб ҳисобланиши мумкин бўлган хатти-ҳаракатлар рўйхати ички меҳнат тартиб қоидаларида аниқ санаб ўтилмаган бўлса, МК 100-моддаси 2-қисмининг 4-бандига кўра ходим билан меҳнат шартномаси бекор қилинишига йўл қўйилмайди.

Учинчи масала юзасидан, эътиборни шу нарсага қаратиш керакки, корхонанинг ички меҳнат тартиби қоидаларида ўз меҳнат вазифаларини бир марта кўпол равишда бузгани учун барча ходимлар билан меҳнат шартномасини бекор қилишга асос бўлувчи хатти-ҳаракатлар (узрсиз сабабларга кўра ишга чиқмаслик — прогул, иш куни мобайнида бекорчилик қилиш, алкоголь, наркотик ёки токсинли моддадан маст ҳолда иш жойида бўлиш ва ишга келиш, иш берувчининг мулкани ўғирлаш ва бошқалар) билан бир қаторда фақатгина баъзи тоифадаги ходимлар билан меҳнат шартномасини бекор қилишга асос бўлувчи бир марта содир этилган ножўя хатти-ҳаракатлар ҳам (тижорат сирининг ошкор қилиниши, бевосита пул ва товар қимматликлари билан муомала қилувчи ходим томонидан бу қимматликларнинг сақланиши таъминланмагани, уларнинг сақланишига

хавф туғдирилгани ёки бу қимматликлар бўйича муомала қилиш қоидаларининг бузилиши, тарбиявий ишларни бажариши лозим бўлган шахс томонидан ахлоқан ножўя хатти-ҳаракат содир этилиши ва бошқалар) кўрсатилган бўлиши мумкин. Ходим эса Меҳнат кодексининг 178-моддасига асосан олдиндан таништирилиши лозим. Ходимларни уларга юклатилган меҳнат вазифалари билан таништириш ҳар бир ходим ўзига юклатиладиган меҳнат вазифалари доираси билан олдиндан таништирилиши лозим. МКнинг 176-моддасида эса ходимнинг бурчлари кўрсатиб ўтилган:

176-модда. Ходимнинг бурчлари

Ходим ўз меҳнат вазифаларини ҳалол, виждонан бажариши, меҳнат интизомига риоя қилиши, иш берувчининг қонуний фармойишларини ўз вақтида ва аниқ бажариши, технология интизомига, меҳнат муҳофазаси, техника хавфсизлиги ва ишлаб чиқариш санитарияси талабларига риоя қилиши, иш берувчининг мол-мулкини авайлаб асраши шарт.

Ходимнинг меҳнат вазифалари ички тартиб қоидаларида, интизом тўғрисидаги устав ва низомларда, корхонада қабул қилинадиган локал ҳужжатларда (жамоа шартномаларида, йўриқномалар ва ҳоказоларда), меҳнат шартномасида аниқ белгилаб қўйилади

Тўртинчи масала юзасидан эса, Ходим Собирова туманлараро фуқаролик судига ишга тиклаш ҳақидаги даъво аризаси билан мурожаат қилиш асосини кўриб чиқсак. Меҳнат шартномасини бекор қилиш билан боғлиқ низоларни кўриб чиқишга алоҳида эътибор қаратиш лозим, чунки меҳнат шартномасини бекор қилишда йўл қўйилган қоидабузарликлар оғир ижтимоий оқибатларни келтириб чиқаради, меҳнат қилишга бўлган ўз қобилиятларини тасарруф этиш, касб ва фаолият турини танлаш каби меҳнат муносабатларини тартибга солиш тамойилларининг бузилишига олиб келади. Таъкидлаш лозимки, меҳнат шартномасини бекор қилиш асосларидан қатъий назар, ишга тиклаш тўғрисида, меҳнат шартномасини бекор қилиш вақти ва асослари таърифини ўзгартириш тўғрисида, мажбурий прогул ёки кам ҳақ тўланадиган ишни

бажарган вақт учун ҳақ тўлаш тўғрисидаги меҳнат низолари бевосита туман (шаҳар) судларида кўриб чиқилади (МК 269-моддасининг 2-қисми). МК нинг 268-моддаси бўйича ходим Собирова меҳнат низосини кўриб чиқишни сўраб судга мурожаат қилиш ҳуқуқига эга. Ўзбекистон Республикаси Олий Суди Пленумининг “Судлар томонидан меҳнат шартномаси (контракти)ни бекор қилишни тартибга солиш қонунларнинг қўлланилиши ҳақида”ги 12-сонли қарори Меҳнат низоларининг судловга тегишлилиги ва судга тааллуқлилиги, ходим ва иш берувчи ўртасида меҳнат шартномасини тузиш, ўзгартириш ҳамда уни бекор қилиш билан боғлиқ муносабатлар, шунингдек, меҳнат шартномаси тарафлари ўртасида тўлов юзасидан келиб чиқадиган низолар каби масалалар ёритилган. Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодексининг 8-моддасида ҳар бир шахснинг меҳнат ҳуқуқларини ҳимоя қилиш кафолатланади, бу ҳимоя меҳнат тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя қилинишини текширувчи ва назорат қилувчи органлар, шунингдек, меҳнат низоларини кўрувчи органлар томонидан амалга оширилади деб белгиланган.

Меҳнат кодексида меҳнат низосини кўриш ҳақидаги ариза билан судга мурожаат қилиш ҳуқуқига эга шахслар орасидан, албатта ходим ҳам биринчи галда судга мурожаат қилишга ҳақлидир.

Масаланинг иккинчи томонидан ёндашадиган бўлсак, ходимнинг судга мурожаат қилишга ҳуқуқи бор экан, лекин қачон? Ҳохлаган вақтда мурожаат қилиши мумкинми?

МКнинг 270-моддасида судга ёки меҳнат низолари комиссиясига мурожаат этиш учун қуйидаги муддатлар белгиланган:

- ишга тиклаш низолари бўйича— ходимга у билан меҳнат шартномаси бекор қилинганлиги ҳақидаги буйруқнинг нусхаси берилган кундан бошлаб бир ой;
- ходим томонидан иш берувчига етказилган моддий зарарни тўлаш ҳақидаги низолар бўйича — зарар етказилганлиги иш берувчига маълум бўлган кундан бошлаб бир йил;

- бошқа меҳнат низолари бўйича — ходим ўз ҳуқуқи бузилганлигини билган ёки билиши лозим бўлган кундан бошлаб уч ой. Ушбу моддада белгиланган муддатлар узрли сабабларга кўра ўтказиб юборилган тақдирда, бу муддатлар суд ёки меҳнат низолари комиссияси томонидан қайта тикланиши мумкин. Ходимнинг соғлиғига етказилган зарарни қоплашга доир низолар бўйича судга мурожаат қилиш учун муддат белгиланмайди. Демак, меҳнат шартномасини бекор қилиш ҳақидаги буйруқ чиқарилгандан сўнг, Собирова туманлара-ро фуқаролик судига ишга тиклаш тўғрисида, мажбурий прогул вақти учун ҳақ тўлаш ва маънавий зарар учун компенсация тўлашни ундириб бериш тўғрисидаги даъво аризаси билан судга мурожаат қилган муддатни аниқлаб кейин ушбу ҳолатга баҳо бериш лозим.

Умумий хулоса биринчидан, Ўзбекистон Республикаси Олий Суди Пленумининг 1998 йил 17 апрелдаги 12-сонли “Судлар томонидан меҳнат шартномаси (контракти)ни бекор қилишни тартибга солувчи қонунларнинг қўлланилиши ҳақида”ги Қарори 34-бандида, МК 100-моддаси 2-қисмининг 4-бандига кўра, ходим ўз вазифаларини бир марта қўпол равишда бузганлиги учун меҳнат шартномасининг бекор қилинишига фақатгина бу ножўя хатти-ҳаракатлар:

- корхона раҳбарига нисбатан — корхона мулкдори (ваколатли органи) билан корхона раҳбари ўртасида тузилган меҳнат шартномасида;
- интизом ҳақидаги низом ва уставлар татбиқ этилувчи айрим тоифадаги ходимларга нисбатан — интизом ҳақидаги тегишли низом ва уставларда;
- бошқа барча ходимларга нисбатан — корхонанинг ички меҳнат тартиб қоидаларида аниқ кўрсатиб ўтилган ҳолдагина йўл қўйилишига эътиборни қаратиш лозим.

Меҳнат кодекси 100-моддаси 2-қисмининг 4-бандига кўра, меҳнат шартномаси бекор қилинишининг қонунийлиги ҳақидаги низоларни кўришда:

- корхонанинг ички меҳнат тартиби қоидалари қонунда белгиланган тартибда (МКнинг 174-моддаси) тасдиқланган-тасдиқланмаганлигини;
- корхона мулкдори (ваколатли органи) корхона раҳбари билан ёзма меҳнат шартномаси тузган-тузмаганлигини;
- мазкур ходимга нисбатан интизом ҳақидаги низом ёки устав талаблари татбиқ этилиш этилмаслигини аниқлаши керак.

Агар корхонада ички меҳнат тартиби қоидалари бўлмаса ёки бу қоидаларни қонунда белгиланган тасдиқлаш тартиби (МКнинг 174-моддаси) бузилган бўлса ёхуд ходим билан тузилган меҳнат шартномасини бекор қилишга олиб келиши мумкин бўлган меҳнат вазифаларини бир марта қўпол равишда бузиш деб ҳисобланиши мумкин бўлган хатти-ҳаракатлар рўйхати ички меҳнат тартиб қоидаларида аниқ санаб ўтилмаган бўлса, МК 100-моддаси 2-қисмининг 4-бандига кўра ходим билан меҳнат шартномаси бекор қилинишига йўл қўйилмайди.

Ходим Собированинг кўрсатган асос, яни меҳнат вазифаларини бир марта қўпол равишда бузиш деган тушунчадан хабари йўқлигини инобатга олинмайди. Чунки МКнинг 178-моддасига асосан меҳнат вазифа ва интизоми билан олдиндан танишиб чиқиши ҳамда бурчларини (МК 176-модда) бажариши шарт. Ходимнинг меҳнат вазифалари, ички тартиб қоидаларида, интизом тўғрисидаги устав ва низомларда ва меҳнат шартномасида аниқ белгилаб қўйилади. (МК 176-модда)

Ходим Собирова туманлараро фуқаролик судига ишга тиклаш тўғрисида, мажбурий прогул вақти учун ҳақ тўлаш ва маънавий зарар учун компенсация тўлашни ундириб бериш тўғрисидаги даъво аризаси билан МКнинг 268,270-моддасида ҳамда 8-моддасида назарда тутилган асослар бўйича мурожаат қила олади.

Ходим ҳуқуқларини бузилмаслиги ҳамда қонунийликни таминланиши мақсадида суд барча эътиборга молик ҳолатларни инобатга олгани ҳолда баҳо бериши керак.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси меҳнат кодекси. “Адолат нашриёти” 2019 йил.
2. Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодексига шарҳлар. –Т.: ТДЮИ нашриёти, 2008 й.
3. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 17 апрелдаги 12-сонли “Судлар томонидан меҳнат шартномаси (контракти)ни бекор қилишни тартибга солувчи қонунларнинг қўлланилиши ҳақида”ги Қарори.